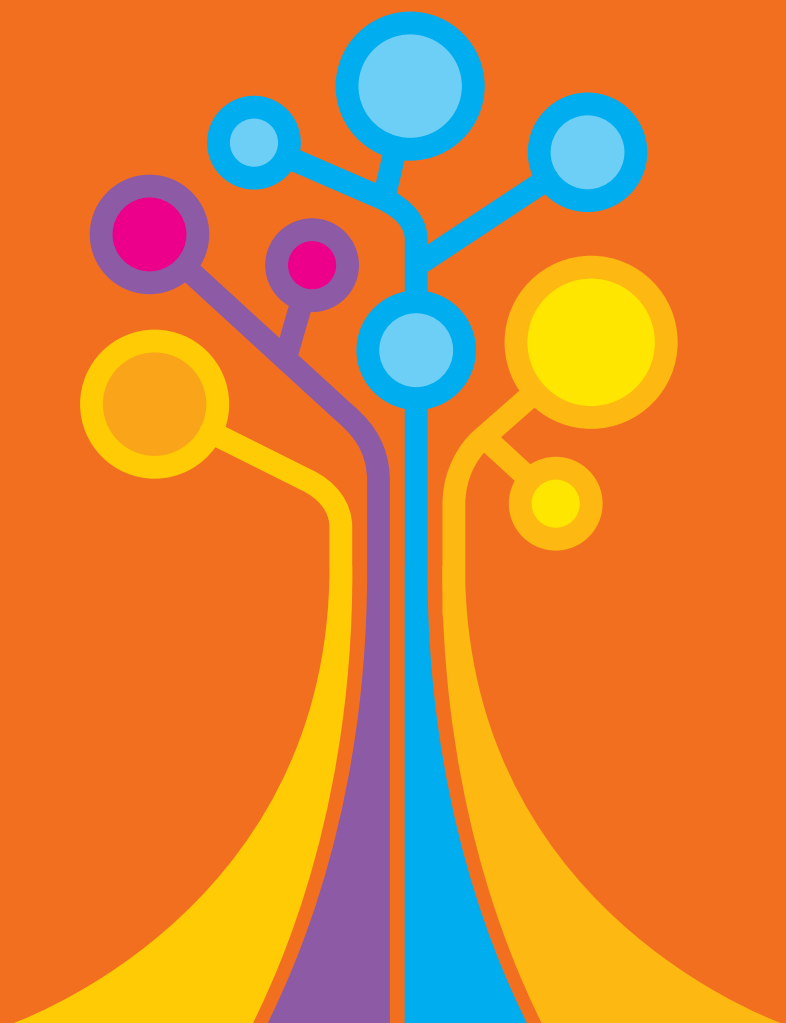

Marga Burggraaff-Huiskes

Opvoedingsondersteuning

als bijzondere vorm van preventie

uitgeverij
coutinho

Opvoedingsondersteuning
als bijzondere vorm van preventie

Opvoedingsondersteuning als bijzondere vorm van preventie

Marga Burggraaff-Huiskes

in samenwerking met
Geraldien Blokland

Zevende, herziene druk

uitgeverij | C
coutinho

bussum 2021

www.coutinho.nl/opvoedingsondersteuning7

Je kunt aan de slag met het online studiemateriaal bij dit boek. Dit materiaal bestaat uit links naar audiovisueel materiaal, opdrachten voor verwerking en verdieping en een lijst van interessante websites.

© 1999/2021 Uitgeverij Coutinho bv

Alle rechten voorbehouden.

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of op enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van reprografische verveelvoudigingen uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16h Auteurswet 1912 dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan Stichting Reprorecht (www.reprorecht.nl). Voor de readerregeling kan men zich wenden tot Stichting UvO (Uitgeversorganisatie voor Onderwijslicenties, www.stichting-uvo.nl). Voor het gebruik van auteursrechtelijk beschermd materiaal in knipselkranten dient men contact op te nemen met Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten Organisatie, www.stichting-pro.nl).

Eerste druk 1999

Zevende, herziene druk 2021

Uitgeverij Coutinho

Postbus 333

1400 AH Bussum

info@coutinho.nl

www.coutinho.nl

Omslag: IndionDesign, Didam

Noot van de uitgever

Wij hebben alle moeite gedaan om rechthebbenden van copyright te achterhalen. Personen of instanties die aanspraak maken op bepaalde rechten, wordt vriendelijk verzocht contact op te nemen met de uitgever.

ISBN 978 90 469 0710 8

NUR 847

Voorwoord

Kinderen en hun ouders leven in buurten en wijken, in dorpen en steden, en hebben te maken met kinderopvang, school en sportclub. Ouders hebben vragen, en soms problemen, en willen die vlakbij kunnen delen met professionals die ze kennen en vertrouwen.

Er zijn verscheidene boeken verschenen die zich op specifieke onderdelen van jeugdhulp richten. Er zijn door de overheid veel nota's geschreven en nieuwe wetelijke kaders geformuleerd. Jeugd- en gezinsbeleid wordt uitgestippeld, vooral door lokale overheden: zij zijn immers verantwoordelijk voor de totale jeugdhulp. Er wordt steeds meer onderzoek verricht. Professionals van vandaag zijn goed opgeleid en (steeds meer) geregistreerd in kwaliteitsregisters (SKJ). De structuur van het werkveld wordt duidelijker en modules Opvoedingsondersteuning zijn in opleidingen opgenomen.

Voor je ligt een studieboek over opvoedingsondersteuning en preventie, met een bijbehorende website (www.coutinho.nl/opvoedingsondersteuning7), voor de professionals van morgen. Een passie voor werken met kinderen, jongeren en ouders, vanuit een geloof in het belang van opvoedingsondersteuning en in preventie, drijft de auteurs van dit boek al hun hele werkzame leven.

Wanneer de toekomstige professionals goed toegerust voor deze taak de werkpraktijk instappen, is de opzet van het boek geslaagd. De praktijkvoorbeelden en de opdrachten in het boek en op de website zijn voor een groot deel 'naar buiten' gericht. Stap het werkveld in en ga aan de slag!

De toekomstige professionals worden vooral bereikt via de opleidingen Social Work, in de uitstroomprofielen Welzijn & samenleving, Zorg en Jeugd. Ook op andere opleidingen, onder andere de zelfstandige opleidingen Pedagogiek, kan dit boek een bruikbare gids zijn. Zowel opvoedingsondersteuning als preventie krijgt op deze manier de aandacht die het verdient.

Bijblijven is een noodzaak in dit vak, dat stormachtige ontwikkelingen doormaakt. Daarom is dit boek weer geactualiseerd.

Hoofdstuk 6 van dit boek is door Geraldien Blokland geschreven en richt zich vooral op ontwikkelingen en trends in methoden en programma's voor opvoedingsondersteuning. Zij heeft ook waardevolle opmerkingen gemaakt ten bate van de eerdere hoofdstukken.

Als auteurs bedanken we allebei onze collega's in het werkveld van de opvoedingsondersteuning, die met hun inbreng en feedback aan dit boek hebben bijgedragen. Daarnaast bedanken we iedereen die geciteerd, aangehaald en besproken wordt; ieder levert een aandeel in de ontwikkeling van dit vak. We danken bij deze druk in het bijzonder Marion van de Sande, docent aan de Haagse Hogeschool, voor haar waardevolle opmerkingen. De eerdere drukken van dit boek hebben hun weg gevonden naar de opleidingen en naar het werkveld. We bedanken alle betrokken docenten en andere gebruikers voor hun opmerkingen. Ten slotte was de stimulans van Uitgeverij Coutinho, met name van Casper Beekman, wederom inspirerend.

Zoals gezegd volgen de ontwikkelingen in dit werkveld elkaar nog steeds razendsnel op. We hebben deze zo veel mogelijk in deze nieuwe druk verwerkt. Op de bijbehorende website zijn opdrachten te vinden, evenals audiovisueel materiaal en links naar nuttige websites. We blijven geïnspireerd door kinderen en hun ouders, door professionals bij de overheden en organisaties, en door onze oud-collega's.

Marga Burggraaff-Huiskes & Geraldien Blokland
maart 2021

Inhoud

Inleiding	13
1 Opvoedingsondersteuning en preventie	17
1.1 Inleiding	17
1.2 Kader opvoedingsondersteuning	18
1.2.1 'Opvoeden gaat eigenlijk vanzelf'	20
1.2.2 Opvoedingsondersteuning en preventie	22
1.2.3 Vormen van opvoedingsondersteuning	24
1.2.4 Factoren in de samenleving die de opvoeding(sondersteuning) beïnvloeden	26
1.2.5 Het begin van opvoedingsondersteuning	27
1.2.6 Overheidsbeleid door de jaren heen	29
1.3 Wettelijk kader	33
1.3.1 Wet publieke gezondheid	34
1.3.2 Wet kinderopvang	36
1.3.3 Wet passend onderwijs	37
1.3.4 Participatiewet	38
1.3.5 Wet maatschappelijke ondersteuning	38
1.3.6 Jeugdwet	41
1.3.7 Kinderrechtenverdrag	43
1.4 Samenvatting	44
2 Opvoedingsondersteuning in deze tijd	45
2.1 Inleiding	45
2.2 Onderzoek hulpvraag ouders en kinderen	45
2.2.1 Probleem voor ouder, kind of omgeving	46
2.2.2 Probleem voor ouder of professional	47
2.2.3 Vrijwillig of ongevraagd ingrijpen	49
2.3 Landelijk integraal jeugdbeleid	49
2.3.1 Ketenbeleid	50
2.3.2 Registratie	50
2.3.3 Jeugdmonitor en onderzoek naar effecten van jeugdbeleid	51
2.3.4 Aanpak van kindermishandeling en huiselijk geweld	52

2.4	Lokaal integraal jeugdbeleid	53
2.4.1	Samenwerkende gemeenten bij inkoop van jeugdhulp	53
2.4.2	Participatie van de burger	54
2.4.3	Ondersteuning van gemeenten	55
2.5	Centra voor Jeugd en Gezin, wijkteams en Bureaus Jeugdzorg	56
2.5.1	Opvoedingssteunpunten waren voorlopers	57
2.5.2	Centra voor Jeugd en Gezin	58
2.5.3	Wijkteams	60
2.5.4	Aangepaste taak Bureaus Jeugdzorg	63
2.5.5	Brede School en Integraal Kind Centrum	64
2.6	Verdere ontwikkelingen in de 21e eeuw: transformatie	65
2.6.1	Gemeenten van transitie naar transformatie	65
2.6.2	Knelpunten en monitoring	67
2.7	Samenvatting	69
3	Theorieën en modellen, en het belang van effectiviteit	71
3.1	Inleiding	71
3.2	Theorieën die gebruikt worden bij opvoedingsondersteuning	73
3.2.1	Transactionele ontwikkelingstheorie	73
3.2.2	Balanstheorie	75
3.2.3	Levenslooptheorie	78
3.2.4	Socialesteuntheorie en empowerment	82
3.2.5	Positieve psychologie	86
3.3	Theorieën vanuit de jeugdhulpverlening	88
3.3.1	Levenslooptheorie nog een keer	88
3.3.2	Competentiemodel	89
3.3.3	Systeemtheorie en contextuele theorie	91
3.4	Enkele thema's nader bekeken	93
3.4.1	Opvoedingsomgeving	93
3.4.2	Community psychology	95
3.5	Effectiviteit van opvoedingsondersteuning	97
3.6	Samenvatting	101
4	Het vak opvoedingsondersteuning	103
4.1	Inleiding	103
4.2	Voorlichting, ondersteuning of hulpverlening	105
4.2.1	Van gewone opvoedingsvragen tot problematische opvoedingssituaties	107
4.3	Algemene en gerichte preventie	111

4.4	Vragen van ouders en wensen van burgers	112
4.4.1	Vragen van ouders	112
4.4.2	Opvoedingsproblemen horen erbij	114
4.4.3	Stappenplan bij signaleren en onderkennen van problemen	117
4.4.4	Hulpmiddelen bij specifieke problematiek	120
4.4.5	Consultatievragen	120
4.4.6	Beleid van de organisatie waar je werkt	121
4.5	Opvoedingsondersteuning – vormen en vaardigheden	123
4.5.1	Informatie en voorlichting geven	125
4.5.2	Bevorderen van sociale steun en zelfhulp	131
4.5.3	Vroegtijdige signalering en verwijzing	133
4.5.4	Pedagogisch adviesgesprek, begeleiding en training	136
4.6	Opvoedingsstijlen in verschillende culturen, omgaan met (super)diversiteit	139
4.7	Kinderen in bijzondere situaties	142
4.8	Professionaliteit, competentieprofielen, kwaliteitscriteria en registratie	145
4.9	Samenvatting	151
5	Opvoedingsondersteuning in welzijn, steun en hulp	153
5.1	Inleiding	153
5.2	Uitvoering van opvoedingsondersteuning	156
5.2.1	Opvoedingsondersteuning in of dicht bij huis	157
5.2.2	Opvoedingsondersteuning in de buurt	159
5.2.3	Samenhang en samenwerken in projecten	161
5.3	Werken met preventieprojecten	162
5.3.1	Zelfbedachte projecten	163
5.3.2	Werken met bestaande, geëvalueerde programma's	164
5.4	Participatie van kinderen/jongeren en hun ouders	166
5.4.1	Jeugdparticipatie	167
5.4.2	Participatie van de ouders	169
5.5	Continuüm opvoedingsondersteuning – jeugdhulp	171
5.5.1	Ambulante jeugdhulp	172
5.5.2	Dagbehandeling	174
5.5.3	Residentiële jeugdhulp	174
5.5.4	Justitiële jeugdhulp	176
5.5.5	Landelijke voorzieningen voor specifieke jeugdhulp	176
5.6	Opvoedingsondersteuning en ouderbegeleiding	177
5.7	Samenvatting	178

6	Methoden, interventies en programma's	179
6.1	Inleiding	179
6.2	Informele opvoedingsondersteuning: opvoeden doen we samen	181
6.2.1	Vormen van informele opvoedingsondersteuning	182
6.2.2	Ontmoetingsactiviteiten	185
6.2.3	Moeder- of vadercentra	187
6.2.4	Moeders Informeren Moeders	187
6.2.5	Home-Start	189
6.2.6	Nieuwe gezinsgerichte programma's	190
6.2.7	Spel aan Huis	191
6.3	Groepsgerichte opvoedingsondersteuning	193
6.3.1	Doelstellingen	194
6.3.2	Werken met groepen	195
6.3.3	Werven en motiveren	197
6.3.4	Eenmalige bijeenkomsten over opvoeden	199
6.3.5	Meermalige themabijeenkomsten	201
6.3.6	Oudercursussen	204
6.3.7	Kwaliteit van uitvoering	207
6.4	Individuele pedagogische ondersteuning en advisering	209
6.4.1	Kenmerken van pedagogische advisering	209
6.4.2	Uitgangspunten van pedagogische advisering	210
6.4.3	Fasen in een adviesgesprek	212
6.4.4	Huisbezoeken bij pedagogische advisering	214
6.4.5	Telefonisch opvoedadvies	217
6.4.6	Oudergericht Pedagogisch Adviseren	218
6.4.7	Stap voor Stap	219
6.4.8	Triple P Kort Advies	220
6.4.9	Kortdurende videohometraining	223
6.4.10	Oplossingsgericht werken en pedagogische advisering	224
6.4.11	Effecten van kortdurende pedagogische advisering	225
6.5	Online opvoedingsondersteuning	227
6.5.1	Betrouwbare opvoedinformatie	228
6.5.2	E-consult	230
6.5.3	Werken aan empowerment bij online contact	231
6.5.4	Andere online methoden	233
6.5.5	Effectiviteit van online opvoedingsondersteuning	235

6.6	Geïndiceerde opvoedingsondersteuning	237
6.6.1	SamenStarten	238
6.6.2	Stevig Ouderschap	239
6.6.3	VoorZorg	240
6.6.4	Video-feedbackinterventie (VIPP-SD)	242
6.6.5	Bemoeizorg in de Jeugdgezondheidszorg	243
6.6.6	Ouder-babyinterventie	245
6.6.7	Coach je kind	245
6.7	Conclusies: inzetten op variëteit en kwaliteit	246
6.8	Samenvatting	250
Literatuur		252
Register		265

Inleiding

'Vereenvoudig de aanbesteding van diensten in het Sociaal Domein'

'Minister De Jonge van het Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport wil de Jeugdwet en de Wet maatschappelijke ondersteuning (Wmo) aanpassen om de aanbesteding van diensten in het Sociaal Domein te vereenvoudigen.

Hij werkt aan een wetsvoorstel waardoor gemeenten zonder een uitgebreide gunningsperiode kunnen kiezen voor de zorgaanbieders met de beste prijs-kwaliteits-verhouding' (Nji, 2019a).

Dit boek, *Opvoedingsondersteuning als bijzondere vorm van preventie*, gaat over ouders en kinderen, over wijkteams en gemeenten, over opvoedingsondersteuning. Veel ouders, professionals in voorzieningen en beleidsmakers bij overheden houden zich ermee bezig. Het gaat erom een optimale ontwikkeling van kinderen te bevorderen en problemen te voorkomen of verminderen.

Hoewel het met het grootste gedeelte van onze jeugd goed gaat en ouders over het algemeen vinden dat de opvoeding in hun gezin goed verloopt, is er veel behoefte aan informatie over het opvoeden van kinderen. Het uitwisselen, ook via internet, van opvoedkwesties – zelfs over dingen die niet zo gemakkelijk zijn – is nu veel gewoner dan vroeger.

Daarnaast zijn er gezinnen bij wie de opvoeding niet zo soepel verloopt. Er zijn niet alleen opvoedingsvragen, maar ook problemen, en de kinderen ontwikkelen zich niet zoals verwacht werd. De ouders hebben het gevoel het niet meer aan te kunnen. Dan is informatie en opvoedingsvoorlichting niet meer voldoende: er is behoefte aan opvoedingsondersteuning.

Overigens, wanneer er in dit boek over een gezin wordt geschreven, kan het een een- of tweeoudergezin betreffen, gezinnen met een vader en een moeder, of met een vader- of moederduo, een nieuw samengesteld gezin, kortom: alle mogelijke gezinnen.

Het opvoeden van kinderen in deze tijd, in onze diverse, multiculturele samenleving, is er niet gemakkelijker op geworden. Veel vanzelfsprekendheden, zoals familieverbanden, cultuurovereenkomst, richtinggevende normen en waarden, zijn verdwenen. Veel vragen en onzekerheden zijn ervoor in de plaats gekomen.

Met de invoering van de Jeugdwet op 1 januari 2015 werden gemeenten niet alleen verantwoordelijk voor jeugdhulp in alle vormen en opvoedingsondersteuning, maar ook voor de preventie van jeugdhulp en ernstiger problematiek. Er heeft een enorme transitie plaatsgevonden, een verandering in beleid en een organisatorische verandering die ook voor het werkveld opvoedingsondersteuning veel in beweging

heeft gebracht. Op veel plaatsen wordt nu gewerkt vanuit interdisciplinaire sociale wijk- of jeugdteams en hier en daar nog vanuit Centra voor Jeugd en Gezin. In de eerste twee hoofdstukken van dit boek komt dit uitgebreid aan de orde.

Na de transitie volgde de transformatie, de inhoudelijke verandering die bij het verschijnen van deze herdruk al een tijd aan de gang is en veel aandacht vraagt van alle beleidsmakers en professionals. De verwachting was dat decentralisatie, versterking van basisvoorzieningen en preventie als een katalysator zou werken voor een transformatie van het stelsel. De decentralisatie ging echter gepaard met bezuinigingen, waardoor de beoogde vernieuwing moeilijk van de grond komt. We zijn nog maar zes jaar onderweg met het nieuwe stelsel. Het is belangrijk dat er genoeg tijd en geld uitgetrokken wordt om de beoogde vernieuwing tot stand te brengen.

Professionals die de opleiding Social Work, hbo-Pedagogiek of Maatschappelijk Werk en Dienstverlening volgen, krijgen in hun werk zeker te maken met ouders die behoefte hebben aan opvoedingsondersteuning.

Het bieden van opvoedingsondersteuning bestaat niet alleen uit luisteren en steun geven, maar is een vak geworden. De titel *Opvoedingsondersteuning als bijzondere vorm van preventie* geeft al aan dat de preventiecomponent in dit vak erg belangrijk is, preventie met als doel 'welbevinden en veerkracht van kinderen en ouders te vergroten, noodzaak tot jeugdhulp te verminderen en psychosociale problemen te voorkomen'. Het vak opvoedingsondersteuning bestaat uit veel ingrediënten waarmee professionals in deze tijd moeten werken: de theorieën die ten grondslag liggen aan preventie en opvoedingsondersteuning; het werken in preventieprojecten; het afstemmen en samenwerken met ouders; kunnen reflecteren op eigen gedrag en houding; het afstemmen en samenwerken met andere professionals binnen een lokaal jeugd(hulp)beleid; het specifieke van opvoedingsondersteuning ten opzichte van jeugdhulpverlening; kennis van allerlei methoden en projecten die op het gebied van opvoedingsondersteuning ontwikkeld zijn en worden. De theorieën en uitgangspunten, hier besproken, gelden vaak ook voor de werkers in de jeugdhulp, in de tweede lijn. Zowel generalisten als specialisten in de huidige wijkteams maken hier gebruik van.

Professionals in het veld blijken behoefte te hebben aan scholing op dit gebied. Sinds een aantal jaren worden er modules Opvoedingsondersteuning gegeven binnen hbo-opleidingen. Mede op grond daarvan én op grond van vragen uit de opleidingen, is dit studieboek voor hbo-opleidingen geschreven. Behalve op de Social Work-, MWD- en pedagogiekopleidingen kan dit boek ook gebruikt worden op andere opleidingen waarvan de studenten zich in de toekomst met ouders en hun kinderen bezighouden.

Het boek bestaat uit zes hoofdstukken. In het eerste hoofdstuk, 'Opvoedingsondersteuning en preventie', wordt het kader van het onderwerp, de opvoedingsondersteuning als werkveld, beschreven. Er is aandacht voor onder andere het overheidsbeleid op het gebied van (preventieve) jeugdhulp door de jaren heen. In het tweede hoofdstuk staat het werkveld in deze tijd centraal, met de transformatie die daar heeft plaatsgevonden. Zo geven de eerste twee hoofdstukken een beeld van vorig en huidig beleid. Het derde hoofdstuk geeft de theoretische onderbouwing voor het handelen van professionals in de opvoedingsondersteuning. In hoofdstuk 4 worden allerlei aspecten van het vak opvoedingsondersteuning besproken en in hoofdstuk 5 wordt het vak belicht in de keten van welzijn, steun en hulp. Hoofdstuk 6 heeft concrete methoden en programma's tot onderwerp.

Als je eerder naar 'de praktijk' toe wilt, kun je beginnen met hoofdstuk 6. Of je start met hoofdstuk 4 en 5, waar het vak opvoedingsondersteuning centraal staat.

De hoofdstukken bestaan steeds uit een inleiding, een aantal paragrafen en een samenvatting.

Dit boek wil een beeld schetsen van de opvoedingsondersteuning zoals die op dit moment in vele gemeenten, op veel plaatsen in Nederland uitgevoerd wordt, en het wil (toekomstige) professionals bagage meegeven om op een positieve en deskundige manier een bijdrage te kunnen leveren aan een optimale ontwikkeling van kinderen en aan een positieve opvoedingssituatie.

Online studiemateriaal

Op de website www.coutinho.nl/opvoedingsondersteuning7 is ondersteunend materiaal bij het boek beschikbaar, zoals links naar audiovisueel materiaal dat aansluit bij de inhoud van dit boek.

Ook zijn er per hoofdstuk opdrachten beschikbaar om de in het boek behandelde stof te verwerken. De docent kan zelf een keuze maken uit de opdrachten die in de eigen opleidingssituatie het meest op hun plaats zijn. Sommige opdrachten worden door de student alleen gemaakt, andere in tweetallen of groepjes. Uiteraard kan hiermee gevarieerd worden. Daarnaast zijn op de website een aantal hoofdstukoverstijgende opdrachten te vinden, ter verdieping van de stof.

Veel aanvullende recente informatie kan verkregen worden bij de organisaties die zich bezighouden met het ondersteunen van professionals in de opvoedingsondersteuning. Op de site zijn links te vinden naar de websites van deze organisaties. In het boek wordt eveneens verwezen naar interessante websites. De links naar deze websites zijn ook te vinden op de site.

1 Opvoedingsondersteuning en preventie

1.1 Inleiding

Opgevoed

'Vader: "Onze dochter (14) is de jongste van drie kinderen. Haar oudere broers zijn sloddervossen, maar zij spant de kroon. Haar kamer is een enorme zwijnenstal. Het is er vies, overal ligt rommel, zij ruimt niets op en laat alles slingeren. Hoe kunnen wij als haar ouders hier het beste mee omgaan? Moeten wij dit loslaten, zodat zij er zelf achter kan komen wat de consequenties van haar keuze zijn? Moeten wij haar helpen met opruimen? Moeten wij het in haar plaats doen? Of moeten wij haar juist dwingen om op te ruimen? Wat zou hierin het deskundig advies zijn?"

Basisregels stellen

Wim Meeus (emeritus hoogleraar adolescentie aan de Universiteit van Utrecht en ontwikkelingspsychologie aan de Universiteit van Tilburg): "Gezinsleden hebben invloed op elkaar, dat blijkt hier uit het feit dat niet alleen de jongste dochter nogal slordig is, maar ook haar twee oudere broers. Daarom is het nodig dat de ouders hun aanpak op alle drie de kinderen richten. Die aanpak zou eruit kunnen bestaan dat de ouders een aantal basisregels afspreken met alle drie. Dat zouden dingen kunnen zijn als: geen etensresten laten slingeren op de kamer, vieze kleren in de wasmand doen en schoolboeken altijd in het boekenrek zetten" (NRC, 2020).

In kranten en tijdschriften is van alles te lezen over opvoeding. Ook op televisie en internet zijn items, vlogs en programma's te zien die gaan over het opvoeden van kinderen, hoe ouders dat ervaren en met welke vragen en problemen ze geconfronteerd worden. Dit varieert van slaap- of eetproblemen bij peuters, verhalen over pesterijen op de basisschool, tot ouders die wanhopig vertellen over het alcohol- of drugsgebruik van hun pubers. Alle ouders hebben van tijd tot tijd vragen bij de opvoeding, dat hoort erbij.

De professional die met kinderen, hun ouders en hun opvoedingsvragen te maken krijgt in de jeugdgezondheidszorg, in het maatschappelijk werk, als groepsleider, als leerkracht, als generalist in de wijkteams, als pedagoog in een Centrum voor Jeugd en Gezin (CJG) of in welke setting dan ook, zal informatie, voorlichting en ondersteuning willen en moeten geven, evenals ouders met elkaar in contact moeten brengen.

In dit eerste hoofdstuk komen de volgende vragen aan de orde: Wat wordt er verstaan onder opvoedingsondersteuning? En wat is (pedagogische) preventie? Wat is de bedoeling van opvoedingsondersteuning? En wat is de doelgroep: alle ouders of ...? Welke vormen van opvoedingsondersteuning zijn er? Hoe heeft dit werkveld zich door de jaren heen ontwikkeld, en wat is het wettelijk kader ervan?

1.2 Kader opvoedingsondersteuning

‘Ouders moeten hun kind goed opvoeden. De Nederlandse wet (art. 247 boek 1 Burgerlijk Wetboek) bepaalt dat zij hebben te zorgen voor “de ontwikkeling van de persoonlijkheid van hun kind”. Ga er maar aan staan. Daar is geld voor nodig, tijd, kennis en soms hulp. (...) Wij als maatschappij moeten beter voor ouders en kinderen zorgen, meer om kinderen geven, duidelijker zijn over wat wij van ouders verwachten en wat ouders aan ondersteuning van de maatschappij kunnen verwachten. (...) Het Verdrag inzake de Rechten van het Kind zegt precies wat Nederland moet doen. De overheid moet ouders financieel en op andere terreinen ondersteunen (art. 18, lid 2 en art. 27, lid 3 VRK). Niet achteraf, als al veel leed is geschied, maar vanaf de start van de opvoeding, al vóór de geboorte van het kind’ (Willems, 2005).

Het gaat in Nederland met verreweg de meeste gezinnen, en de kinderen die daarin opgroeien, heel goed. Uit onderzoek blijkt dat zo’n negentig procent van de Nederlandse ouders en kinderen (meestal) tevreden is met de manier waarop de opvoeding verloopt. Tien procent heeft veel vragen, vijf procent heeft problemen, waarvan twee procent ernstig (Rispen et al., 1996a; Zeijl et al., 2005). Er wordt zelfs gezegd dat het tijd wordt dat de Nederlandse ouders de Nobelprijs voor de opvoeding krijgen, omdat de opvoeding in Nederland zo perfect zou verlopen, dat je je eigenlijk afvraagt hoe het mogelijk is dat er nog kinderen zijn die problemen krijgen.

Ouders hebben vrijwel altijd een bedoeling of een ideaalbeeld bij de opvoeding van hun kinderen: ‘Iedere ouder heeft in meer of mindere mate ideeën over wat hij of zij met de opvoeding van het kind wil bereiken. Die opvoedidealen of -doelen ontstaan op basis van hoe ouders zelf zijn opgevoed, hun persoonlijkheidsontwikkeling, het sociale netwerk (familie, kennissen en bekenden) en de maatschappelijke en culturele omgeving waar ouders deel van uitmaken’ (NJi, 2014b). Bij sommigen is dat heel bewust, bij anderen speelt het meer op de achtergrond. Maar de meeste ouders kunnen een vraag naar wat zij belangrijk vinden in de opvoeding, wel beantwoorden.

Er worden soms speciale accenten gelegd, afhankelijk van de situatie waarin het gezin leeft of hoe ouders zelf zijn opgevoed. De culturele achtergrond van ouders is van invloed op de mate waarin ze nadruk leggen op bepaalde opvoeddoelen. Er

is in Nederland onderzoek gedaan naar de belangrijkste doelen die ouders noemen. Ouders in Nederland streven vooral opvoeddoelen na die te maken hebben met autonomie: 'Kinderen hebben tegenwoordig veel meer dan vroeger een eigen leven en een individuele positie binnen het gezin. Daarnaast vinden ouders assertiviteit en respectvol met anderen omgaan belangrijk. Ouders zeggen relatief weinig belang te hechten aan goede schoolresultaten en aan ijver en ambitie' (NJi, 2014b).

Ook wereldwijd zijn vele onderzoeken gedaan naar de opvoeddoelen die ouders benoemen: 'Naast de individuele opvoeddoelen zijn er ook universele opvoeddoelen die alle ouders – wereldwijd – als basisprincipes in de opvoeding nastreven. Dat zijn:

- het waarborgen van het fysieke, sociale en emotionele welzijn van het kind;
- kinderen voorzien van de economische competenties om te overleven als volwassenen;
- culturele waarden en normen overdragen, waardoor kinderen zich de cultuur eigen maken van de samenleving waarin zij opgroeien' (NJi, 2014b).

Wat houdt opvoedingsondersteuning eigenlijk in, en wat is het hoofddoel? Met de groei van het werkveld is opvoedingsondersteuning een containerbegrip geworden, waaronder een brede waaier aan activiteiten, methodieken en programma's valt.

Volgens de eenvoudigste definitie omvat opvoedingsondersteuning 'al die activiteiten die tot doel hebben de opvoedingssituatie te verbeteren, en ouders te helpen bij het opvoeden' (Hermanns, 1992). Een andere omschrijving stelt: 'Opvoedings- en gezinsondersteuning is een verzamelnaam voor preventieve activiteiten en interventies die tot doel hebben de opvoedingscompetentie van ouders te vergroten en het gezinsfunctioneren te verbeteren' (Janssens, 1998). Hierin worden de preventieve werking en de aandacht voor het gezin als systeem benadrukt. Een derde definitie komt uit Vlaanderen en typeert opvoedingsondersteuning als 'het geheel van maatregelen, voorzieningen, structuren en activiteiten die erop gericht zijn de mogelijkheden van het (primaire) opvoedmilieu aan te spreken, te verrijken en/of te optimaliseren teneinde kinderen en jeugdigen optimale opvoedings- en ontwikkelingskansen te bieden' (Vandemeulebroecke et al., 1999). In deze omschrijving wordt ook de beïnvloeding van de bredere opvoedingsomgeving tot het werkterein van de opvoedingsondersteuning gerekend.

Het hoofddoel van alle opvoedingsondersteuning is een optimale ontwikkeling van kinderen te bevorderen en problemen te voorkomen of verminderen. De uitvoeringsdoelen spitsen zich toe op beïnvloeding van ouders en de opvoedingsomgeving door:

- toegenomen kennis en inzicht met betrekking tot de ontwikkeling van kinderen;
- het versterken van de pedagogische competentie en opvoedingsvaardigheden van ouders;

- het verminderen van de draaglast door het tijdig signaleren van problemen en het bieden van hulp of steun;
- het versterken van het sociale netwerk rond gezinnen en bevorderen van informele vormen van sociale steun;
- het stimuleren van ouderbetrokkenheid bij voorzieningen die de leefwereld van kinderen betreffen en participatie van ouders bij het realiseren van een goede pedagogische infrastructuur op wijkniveau.

De jongeren in Nederland zullen zich, voor het overgrote deel, ontwikkelen tot zelfstandige volwassenen die positief bijdragen aan de samenleving. Toch weten we ook dat bijna alle kinderen te maken krijgen met lastige omstandigheden, zoals een echtscheiding van de ouders, gepest worden op school of een (chronische) ziekte. Vrijwel alle kinderen hebben te maken met minstens een van deze factoren. Desondanks gaat het goed met de meeste kinderen.

1.2.1 'Opvoeden gaat eigenlijk vanzelf'

Niemand hoeft een diploma te halen om te kunnen opvoeden. Als je kijkt hoe volwassenen en kinderen met elkaar omgaan, zie je dat je daarvoor geen cursus hoeft te volgen. Sterker nog: je hoeft het zelf niet eens meegemaakt te hebben om opvoedingsgedrag te gaan vertonen dat aangepast is aan het kind. Je hoeft maar een willekeurig persoon een baby op schoot te geven en je ziet meteen dat die baby iets doet met die persoon. De baby lokt iets uit waardoor die persoon zich anders gaat gedragen en iets met de baby begint 'op te bouwen'. Mensen gaan anders praten en anders bewegen; hun houding wordt anders. En dat doet iedereen; iedereen heeft als het ware heel diep in zich een gedrag geprogrammeerd dat erop gericht is om met kinderen om te gaan op een manier die aansluit bij wat kinderen vragen. 'Als je voldoende tijd hebt voor je kind, genoeg aandacht voor je kind; als je oog hebt voor het eigen karakter van je kind; je let op de initiatieven van het kind; je let op de zwakke punten en probeert die een beetje te compenseren, dan lukt het opvoeden meestal wel' (Hermanns & Leu, 1998).

Natuurlijk gaat niet alles vanzelf. In verschillende ontwikkelingsfasen van een kind wordt een ouder geconfronteerd met nieuwe uitdagingen en vragen. Vragen die ouders zichzelf stellen, zoals: 'Moet mijn kind niet eens gaan lopen?' Of vragen vanuit de omgeving: 'Loopt die van jou nu nog niet?' Bij peuters stellen ouders zich veel vragen over slapen en het aangeven van regels en grenzen. Bij pubers over het omgaan met vrienden, zakgeld, en alcohol- en drugsgebruik.

Ouders bespreken die vragen eerst met hun partner en hun sociale netwerk: familie en vrienden. Ook zoeken ze antwoorden op internet. Als ze daarnaast nog meer behoefte hebben om erover te praten, gaan ze het liefst naar hun huis-

arts of naar de professionals met wie zij en hun kind al te maken hebben, zoals de verpleegkundige van het consultatiebureau, de leerkracht of de pedagogisch medewerker in de kinderopvang.

Volgens Kesselring et al. (2012) zeggen ouders erg geïnteresseerd te zijn in gezellige activiteiten in de buurt met andere ouders, waarbij praktische steun van elkaar hoog scoort. De helft van de ouders zegt belangstelling te hebben voor themabijeenkomsten over opvoeden, een derde voor een opvoedcursus en persoonlijk advies. Opvoedingsondersteuning kan daarin aan de orde komen en een preventieve werking hebben. Het helpt dan problemen in de opvoeding en in de ontwikkeling van het kind te voorkomen.

Over het algemeen zijn ouders tevreden met de antwoorden die ze krijgen, en ze kunnen daar verder mee. Er kunnen zich echter situaties voordoen waarin er meer dan anders behoefte is aan contact met en steun vanuit de omgeving. Op zulke momenten gaat het even niet vanzelf. Opvoedingsondersteuning kan dan curatief zijn: het helpt bestaande problemen op te lossen en zorgt ervoor dat ouders weer vat krijgen op de opvoeding.

Als de draaglast op een bepaald moment zwaar is – de baby krijgt bijvoorbeeld tanden en huult veel; de peuter zit in de koppigheidsfase; de puber doet het slecht op school; de ouder heeft zelf problemen, bijvoorbeeld in de relatie of in het werk – kan het gebeuren dat de ouders het niet meer zien zitten: de draagkracht van de ouders is dan even wat minder. Het evenwicht tussen draagkracht en draaglast is verstoord. Dit proces wordt verder uitgewerkt in paragraaf 3.2.2 bij de bespreking van het balansmodel.

Het NJi zegt over de doelen van opvoedingsondersteuning: ‘Opvoedingsondersteuning is gericht op het verbeteren van de opvoedingssituatie van kinderen, voor zover ouders daarvoor verantwoordelijk zijn. Die steun heeft drie concrete doelen:

- het voorkomen van problemen in de opvoeding of de ontwikkeling van kinderen door informatie te geven over alledaagse opvoedvragen of door tijdig zwaardere problemen als kindermishandeling, gezondheidsproblemen of onderwijsachterstand te signaleren;
- het helpen oplossen van bestaande zorgen en problemen bij het opgroeien en opvoeden via een adviesgesprek of door praktische hulp te bieden voor bijvoorbeeld het organiseren van een omgangsregeling bij scheiding of financiële ondersteuning bij schulden;
- het versterken van de pedagogische competenties en vaardigheden van ouders, bijvoorbeeld via ouderbijeenkomsten, oudercursussen of oudertrainingen, om daarmee hun zelfredzaamheid te vergroten’ (Nji, z.d., a).

Opvoeden in niet-westerse en migrantengezinnen

In het onderzoek van Bucx en De Roos (2015) staat de opvoeding in gezinnen met een migratieachtergrond centraal, vooral gezien vanuit het gezichtspunt van de ouders zelf, maar ook vanuit de kinderen. Hun onderzoek is destijds gebaseerd op grootschalige kwantitatieve onderzoeksgegevens.

Een op de zeven ouders met minderjarige kinderen in Nederland heeft een niet-westerse achtergrond. Turks-Nederlandse ouders vormen de grootste groep, gevolgd door de Marokkaans-Nederlandse ouders, de Surinaams-Nederlandse ouders en de Antilliaans-Nederlandse ouders. Er is een grote diversiteit in het gezinsleven en de gezinssamenstelling. De tweede generatie lijkt qua gezinsvorming meer op de inwoners met een Nederlandse achtergrond. De omstandigheden waarin migrantengezinnen leven, zijn veel ongunstiger dan die van gezinnen met een Nederlandse achtergrond. De opvoeding vertoont kenmerken van verschillende tradities. De meeste hulp krijgen de ouders van ouders en schoonouders, ook van generatiegenoten van dezelfde herkomst. Steun en structuur voor de kinderen gaat positief samen met het gedrag en de gezondheid van de kinderen. Ook het vertrouwen van de ouders in eigen kunnen heeft een positieve invloed.

Migrantenkinderen hebben op een aantal vlakken meer problemen, bijvoorbeeld op het gebied van schooluitval, voortijdig schoolverlaten en crimineel gedrag. De jeugdwerkloosheid is hoog. De kinderen zijn vaker boos en opstandig, er is minder aansluiting bij leeftijdgenoten, de kinderen voelen zich minder vaak gezond. Dit wordt deels verklaard door de verschillen in sociaaleconomische omstandigheden.

Ouders in migrantengezinnen ervaren opvoeden niet per se als zwaarder, er zijn wel enkele specifieke opgaven, zoals het geloof ofwel de religieuze opvoeding, en goede schoolprestaties. Ouders maken zich bij tieners zorgen om mogelijke radicalisering.

1.2.2 Opvoedingsondersteuning en preventie

De opvoedingsondersteuning voor ouders verandert zo nu en dan van naam. In de jaren tachtig van de vorige eeuw sprak men meer van pedagogische preventie en vroegtijdige onderkenning van ontwikkelingsstoornissen.

Pedagogische preventie is van oorsprong gebaseerd op het medische model, waarbij specifieke oorzaken voor een probleem zijn aan te wijzen. Door 'dieper te graven' kunnen deze oorzaken gevonden worden. De 'hulpverlener' heeft daarbij een sturende functie en is ingesteld op het bieden van compenserende hulp. Soms worden bij de term preventie de gradaties 'primaire', 'secundaire' en 'tertiere' genoemd (Caplan, 1964). Bij primaire preventie gaat het om het voorkomen van problemen. Secundaire preventie is gericht op het zo vroeg mogelijk signaleren en onderkennen van (dreigende) problemen, om zo te voorkomen dat er werkelijke problemen ontstaan. Bij

tertiaire preventie gaat het erom de nadelige gevolgen van reeds geconstateerde problemen tot een minimum te beperken. In de medische wereld en in wetenschappelijke literatuur worden deze termen nog wel gehanteerd.

Pedagogische preventie is preventie – ‘het voorkomen van problemen’ – bij het opvoeden: ‘bevorderen dat het goed gaat en voorkomen dat het fout gaat’. Het voorkomen van ontwikkelingsstoornissen was een belangrijk onderdeel van de preventie.

In het algemeen gaat het bij preventie om activiteiten die worden verricht om (ernstige) opgroei- en opvoedproblemen te voorkomen. Preventie kan onderscheiden worden in:

- algemene preventie, bedoeld voor alle kinderen en hun ouders in gewone opvoedingssituaties;
- selectieve preventie, bedoeld voor die gezinnen waar van opvoedingsspanning sprake is;
- geïndiceerde preventie, bedoeld voor gezinnen in problematische opvoedingssituaties.

Deze omschrijving is enigszins te vergelijken met de in het kader genoemde gradaties ‘primaire’, ‘secundaire’ en ‘tertiaire’.

In hoofdstuk 4, paragraaf 4.2.1 wordt de pedagogische probleemanalyse besproken, waarbij het spectrum van gewone opvoedingsvragen tot problematische opvoedingssituaties wordt geschetst en de daarbij behorende acties die ondernomen kunnen worden.

Tegenwoordig worden bij opvoedingsondersteuning de opvoedingsvragen van ouders geplaatst in een bredere sociale en maatschappelijke context. Dat betekent dat er niet altijd specifieke persoonlijke oorzaken voor opvoedingsproblemen zijn. Deze hebben te maken met allerlei op elkaar inwerkende factoren. Opvoedingsondersteuning is bovendien *activerend* in plaats van *compenserend*. Ouders worden gestimuleerd in zelfstandigheid en in het vergroten van hun vaardigheid als opvoeder (Zwiep, 1998). De draagkracht van de opvoeder wordt daardoor groter en de draaglast kleiner.

‘De professionele deeltijd masteropleiding Pedagogiek vanuit ecologisch perspectief leidt op tot professionele master pedagoog. Een afgestudeerde master pedagoog heeft de graad Master of Arts, afgekort als MA.

Deze beroepsgerichte opleiding met een stevige wetenschappelijke, maatschappelijke en filosofische ondergrond sluit aan bij het Landelijk Opleidings- en Competentieprofiel HBO-Master pedagogen zoals dat mei 2016 is vastgesteld door het Landelijk Overleg Masteropleidingen Pedagogiek. De student ontwikkelt kwaliteiten om op conceptueel niveau na te denken over pedagogische dilemma’s en deze

te verbinden met de omgeving van het beroep. De (toekomstige) beroepspraktijk wordt op deze manier verbreed en verbonden aan theoretische kaders. Tijdens de opleiding werkt de student aan de ontwikkeling van het beroep als ecologisch pedagoog, waarin hij een eigen aanpak en visie ontwikkelt. Juist een brede kijk op de leefomgeving is van meerwaarde. De student ziet grote verbanden en kan samenwerking tussen de diverse instellingen en betrokkenen bewerkstelligen' (Stichting Kwaliteitsregister Jeugd, z.d.).

1.2.3 Vormen van opvoedingsondersteuning

Op veel plaatsen zijn professionals aan het werk met opvoedingsondersteuning. Dit vindt meestal plaats vanuit een lokaal wijk- of jeugdteam, Centrum voor Jeugd en Gezin, regionale GGD of een lokale welzijnsinstelling. In allerlei werksituaties komen professionals ouders en kinderen tegen, waarbij ze te maken krijgen met hun vragen. Hoe zij die vragen inschatten, of ze problemen signaleren en op welke manier die aangepakt worden, zal van veel factoren afhangen. Behalve de theoretische basis die aan de opvoedingsondersteuning ten grondslag ligt en die kan verschillen, maakt de keuze van doelstellingen (wat wil die ouder van mij en wat wil ik met die ouder) en doelgroep (ik richt me op de groep ouders met kinderen in de peuterleeftijd) bij het starten van activiteiten en projecten veel uit.

Er dienen ook bewust keuzes gemaakt te worden voor de speciale vorm van opvoedingsondersteuning die uitgevoerd wordt.

De volgende indeling wordt doorgaans gebruikt:

- Informatie en voorlichting over ontwikkeling en opvoeding van kinderen en over voorzieningen in de wijk, door middel van bijvoorbeeld:
 - folders en brochures;
 - themabijeenkomsten;
 - oudercursussen.
- Bevorderen van sociale steun en zelfhulp rondom omgaan met kinderen en opvoeding, bijvoorbeeld met behulp van:
 - activiteiten van Centra voor Jeugd en Gezin, spelotheken, scholen, sportclubs;
 - ‘koffiebijeenkomsten’ in de eigen buurt, zoals bij Home-Start of rond een speciaal thema;
 - lotgenotengroepen, bijvoorbeeld voor ouders van kinderen met een handicap.
- Vroegtijdige signalering en verwijzing:
 - indien vragen naar geïndiceerde hulp aan de orde zijn;
 - indien vragen op een ander terrein blijken te liggen.